

בעניין תוספת שבת

הרב נדב לבון

במתני' שביעית (פ"א מ"ד) איתא, היה אחד עושה ככר דבלה וכו', חורשין כל בית סאה בשבילן, שנאמר בחריש ובקציר תשבות אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית, אלא חריש של ערב שביעית שהוא נכנס בשביעית וקציר של שביעית שהוא יוצא למוצאי שביעית, ר' ישמעאל אומר מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר, ע"כ.

ובגמ' בראש השנה (ח' ב' - ט' ב') איתא, תניא אידך יובל היא וכו'. ואל תתמה שהרי מוסיפין מחול על קדש וכו', ודמוסיפין מחול על קדש מנלן דתניא בחריש ובקציר תשבות, ר"ע אומר אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וגו', אלא חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית, ר' ישמעאל אומר מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר שהוא מצוה. ורבי ישמעאל מוסיפין מחול על קדש מנ"ל, נפקא ליה מדתניא ועניתם את נפשותיכם בתשעה יכול בתשעה תלמוד לומר בערב אי בערב יכול משתחשך ת"ל בתשעה, הא כיצד מתחיל ומתענה מבעוד יום מלמד שמוסיפין מחול על קדש, אין לי אלא בכניסתו ביציאתו מנין ת"ל מערב עד ערב, אין לי אלא יוה"כ שבתות מנין ת"ל תשבתו, ימים טובים מנין ת"ל שבתכם הא כיצד כל מקום שיש בו שבות מוסיפין מחול על קדש. ור"ע האי ועניתם את נפשותיכם בתשעה מאי עביד ליה מיבעי ליה לכדתני חייא בר רב מדפתי, דתני חייא בר רב מדפתי ועניתם את נפשותיכם בתשעה וכי בתשעה מתענין והלא בעשירי מתענין, אלא לומר לך וכל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי, ע"כ.

מקור הדין לר"ע ולר"י

הנה לר"י תוספת יוה"כ וכן תוספת שבת ויו"ט נלמד מהא דכתיב (ויקרא כג לב) "שבת שבתון הוא לכם ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש בערב מערב עד ערב תשבתו שבתכם", ומוציאין מזה כלל ד'כל מקום שיש בו שבות מוסיפין מחול על הקודש'.

ולר"ע תוספת שביעית נלמדת מן הפסוק "ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות בחריש ובקציר תשבות", לפי שאינו עניין לשבת בראשית ולא לשבתות שנים שכבר ידוע שאסורים במלאכה, תניהו לעניין תוספת שביעית.

ומפשיטות לשון הגמ' מוכח הדבר שלר"ע דיליף תוספת שביעית, אית ליה נמי האי כללא ד'כל מקום שנאמר בו שבות מוסיפין מחול על הקודש', וכן מפורש בראשונים שאף לר"ע אית ליה תוספת בשבת ויו"ט ויוה"כ מק"ו משביעית.

וכן נפסק לדינא בשו"ע (סי' רסא ס"ב) "יש אומרים שצריך להוסיף מחול על הקודש". ובסי' רצג (ס"א) "מאחרין תפלת ערבית כדי להוסיף מחול על הקודש".

גדר התוספת

ובגדר תוספת יוה"כ הדבר ברור שהדין הוא לפרוש מאכילה עוד מלפני בין השמשות מכל צורת אכילה שהיא, אך בתוספת שביעית מפורש בראשונים שהחרישה האסורה בערב שביעית היא דווקא חרישה המועלת לקרקע בשביעית, [עי' רש"י בר"ה (ט' א' ד"ה חריש של ערב שביעית), ובר"ש בשביעית (פ"א מ"ד ד"ה אין צריך לומר), ועוד], דהיינו, חרישה כזו שמרפה את הקרקע ומועילה לה להצמיח בשנה השביעית.

ובתוספת שבת ויו"ט לא נזכר בשו"ע שיש הבדל בין סוגי המלאכות, ומשמע שיש לאסור כל מלאכה בזמן התוספת, ללא כל שייכות האם יש לה תועלת בשבת או לא.

ובשלמא לר"י דיליף תוספת שבת ויו"ט מתוספת יוה"כ אתי שפיר, שאף ביוה"כ כל אכילה אסורה בזמן התוספת, אבל לר"ע דיליף תוספת שבת ויו"ט מתוספת שביעית, קשה, דהוה לן לאסור רק מלאכה כזו המועילה ונמשכת לתוך השבת דומיא דשביעית, אבל מלאכה שנגמרת לחלוטין בערב שבת מנא לן לאסור.

ואין לומר שפסק המחבר כדעת ר"י ולא כדעת ר"ע, דהא בביאור הגר"א שם (ס"ק ב) מביא דהא דכתב השו"ע בלשון 'יש מי שאומר', היינו לאפוקי הרמב"ם דפסק כר"י שאין תוספת שביעית מן התורה אלא מהלכה ודווקא בזמן הבית, נמצא דדברי השו"ע הם אליבא דר"ע.

וכן גם תמוה לחלק בגדר התוספת בין ר"י ור"ע בלא מקור מחז"ל, ואם כן קשה היאך נלמד תוספת שבת מתוספת שביעית אחר שאין דמיון בין הדינים.

תוספת בעצם הקודש

ונראה, דגם בתוספת שביעית וגם בתוספת שבת יו"ט ויוה"כ הביאור הוא אחד, ונבאר העניין.

בתוספת שביעית התחדש שלא רק מלאכות הנעשות בקרקע בזמן השנה השביעית הגורמות לקרקע לעבוד הן האסורות, אלא אף מלאכות הגורמות לקרקע לעבוד בשביעית מחמת מלאכות הנעשות בשנה השישית, אסורות. והיינו טעמא, שהארץ הרי עובדת כל הזמן, ואף במקומות שאין יד אדם מעורבת הארץ מצמיחה ספיחין ומגדלת עצים, ולא האדם הוא זה ש'מפעיל' את עבודת הקרקע אלא האדם הוא שמאיץ אותה ומשביח אותה, ופעולות שגורמות להשבחה והאצה זו הוא אשר אסרתן התורה.

וממילא, מכיוון שרצון התורה שהארץ תשבות מעבודה בשנה השביעית, ישנו גם אופן של עבודה בשישית הגורם להשבחה והאצה של עבודת הארץ ומונע את שביתה בשביעית.

ואילולי חידוש התורה היה הדין נותן שרק מלאכה ישירה של האדם בשנה

השביעית שמונעת את שביתתה היא שאסורה, קמ"ל שבכל צורה שהיא אסור לאדם לגרום שהקרקע שלו תעבוד". זאת אומרת, שאין ביאור העניין שחלק מהשנה השישית נהפך לשביעית, אלא בשישית עצמה יש לנהוג שביתה בקרקע בכדי שבשנה השביעית הארץ תשבות יותר.

וכן אפש"ל שזהו הביאור בתוספת יוה"כ, שאין לומר שחלק מן התשיעי נהיה כיום הכיפורים עצמו, אלא כיוון שמצוות היום היא 'ועניתם את נפשותיכם' ע"י הימנעות מאכילה ושתייה, נצטוונו להוסיף עוד זמן קודם זמן האיסור שבו נשבות מאכילה ושתייה, בכדי שהעינוי ביום הכיפורים עצמו יהיה גדול יותר, וכך נמצא מעונה יותר.

וביאור העניין נעוץ בהבנת יסוד קדושה הנולדת משביתה, דהנה מושג השביתה משמעו לפרוש מעשייה מתוך בחירה בכדי ליצור מציאות חדשה, מציאות נבדלת יותר מהמציאות הקודמת, ויצירה חדשה זו היא מציאות 'קדושה' יותר. וזה ביאור דברי חז"ל 'כל מקום שנאמר בו שבות מוסיפין מחול על הקודש', היינו מכיוון ששביתה מולידה קדושה, גילתה לנו התורה שבכל מקום שישנה מציאות קדושה, לא די בקדושה הנולדת מהשביתה המחויבת גרידא אלא יש דין לשבות עוד מזמן שבו השביתה איננה מחויבת בכדי שתיוולד קדושה גבוהה יותר.

תוספת שבת כחלק מהכנה לשבת

המלאכה האסורה בשבת היא פעולה היוצרת מציאות חדשה. כי הנה מכיוון שאת הארץ נתן לבני אדם, אנחנו מצווים לתקן את העולם ולבנותו ע"י

א. וכעין מה שכתב החזו"א (יב, ו) וז"ל, 'זהנה בין לענין לאו דאורייתא הנהוג בבעלים ובין לענין שבות הנוהג בכל אדם, אין נפקותא אם עושה בעצמו או עושה ע"י שליח שא"צ כאן דין שליוח. למה הדבר דומה לאדם שתוחבין לו איסור לגרונו לרצונו או שמלבישין לו כלאים לרצונו, וה"נ כששלוחיו קוצרין לו כל שדהו ורצונו להחזיק לעצמו הכל הרי עבר בלאו דל"ת כדרך הקוצרין, והלכך אין נפקותא אם עושה ע"י ישראל או עושה ע"י נכרי, ואפילו ע"י קוף ואינו ענין לאמירה לנכרי בעלמא, עכ"ל.

עשיית המלאכה שהיא היצירה האנושית, ודרשו חז"ל על הפסוק (בראשית ח כב) "יום ולילה לא ישובתו" שגוי אסור מלשבות ממלאכה ביום השבת, אבל הפסוק אין מדבר על "יום השבת" אלא על כל זמן, וודאי שהפסוק מתייחס אף לישראל בששת ימי המעשה².

כל זמן שאדם עסוק בעשיית מלאכה, הוא מטביע את חותמו בעולם בתור פועל ויוצר, וכשמגיע יום השבת הבריאה חוזרת למצב של אדם הראשון קודם החטא, בה רק הקב"ה הוא הנוכח בעולם בתור יוצר, והאדם איננו נוטל חלק בעשייה כלל, אלא רק בעונג וכבוד.

א"כ על פי דברינו דלעיל, ביאור התוספת הוא ששביתה ממלאכה כבר מיום השישי היא בכדי שביום השבת עצמו יהא האדם מוכן לקבל פני ה' בקדושה, עונג וכבוד, ולכך ציוותה התורה שישבות ממלאכה כבר זמן מה ביום השישי, במטרה שהאדם יתחיל להתנתק מהתודעה של יוצר ופועל בעולם עוד קודם בוא המלך, בכדי שבשבת עצמה המפגש בין האדם לה' יהיה קדוש יותר, מובדל יותר.

ומפורש כן בדברי חז"ל (מכילתא יתרו בחדש ז) "ועשית כל מלאכתך - כשתבוא שבת, יהי בעיניך כאילו כל מלאכתך עשויה, שלא תהרהר אחר מלאכה", וזה מקבל תוקף ונופך נוסף ע"י שביתה כבר מיום השישי. נמצא שפרישה ממלאכה בערב שבת מוסיפה קדושה לשבת עצמה, ובדיוק כמו בשביעית ויוה"כ, שאין הגדר שהקדושה מתחילה כבר מהחול אלא שבחול נעשה פעולות שתתווסף הקדושה הקיימת כבר בזמנה.

תפילה, קידוש וסעודה בזמן התוספת

והנה הקשו הראשונים (האור זרוע ח"ב סי' יד, חידושי הרא"ה ברכות כז ב', ריטב"א שם, שטמ"ק שם, ועוד), כיצד אנו מקדשים וסועדים מבעוד יום הא

ב. שמעתי מחכם אחד, שכל ל"ט מלאכות שבת הן מלאכות שבע"ח איננו עושה, כי בע"ח איננו יוצר ופועל בעולם, אלא הוא נפעל בעולם כעין חוק טבע.

אכתי אינו שבת, ותירצו דמשום שתוספת שבת דאורייתא. ולדברינו קשה מה השייכות בין זה לזה, הא בזמן התוספת איננו שבת כלל אלא רק זמן שביתה ממלאכה מדין תוספת קדושת בשבת עצמה, ומה עניין מצוות יום השבת לזמן זה.

ונראה שאין כאן קושיא כלל, דקידוש וסעודת שבת אין הגדר שמצוותן ביום השבת, אלא בכל זמן שאדם פורש ממלאכה מחמת קדושת השבת זהו זמן הראוי לקידוש וסעודה. דהרי מצוות קידוש הוא מה שנאמר בתורה (שמות כ ז) "זכור את יום השבת לקדשו", וזכירה זו היא הכרזה שהשמירה מלעשות מלאכה היא לשם ה' ובציוויו, [והוא מה שאמרו חז"ל שמור וזכור בדיבור אחד נאמרו]. וא"כ כל זמן שאדם פורש ממלאכה מחמת ציווי התורה, בין אם הוא בשבת עצמה ובין אם הוא ביום השישי לקראת שבת מדין תוספת שבת, זכור את יום השבת לקדשו קרינן ביה וכשר לקידוש וסעודה.

וראיה לדבר מדברי הרמב"ם שלא זכר האי דינא דתוספת שבת כלל (עי' ב"י סי' רסא ס"ב), ומכל מקום פסק (פכ"ט הי"א) דשרי לקדש מבעוד יום, ומדשרי לקדש שרי גם לקיים סעודה דהא קידוש במקום סעודה בעינן. והיינו טעמא שמכיוון שאף לדברי הרמב"ם פשיטא דמרגע שאמר קדושת היום נאסר במלאכה, דאטו לאחר שהתפלל מעריב של שבת ואמר ברוך אתה ה' מקדש השבת, אמר קידוש היום על הכוס וסעד סעודת שבת יהא מותר אדם לחרוש ולזרוע שדהו, אתמהה. אלא ודאי שלכו"ע מרגע שאדם הכריז שהוא שובת ממלאכה והיינו ע"י אמירת קדושת היום ונאסר בה מדינא, הוא זמן הראוי לקידוש וסעודה, והכל אתי שפיר.

מצוות התלויות בימים שמצוותן ביום שישי, בזמן התוספת

והנה דנו האחרונים באשה שלא עשתה בדיקה המחוייבת ביום השישי וכבר קיבלה שבת האם הפסידה את היום, וכן אדם שטרם הניח תפילין וקיבל שבת האם הפסיד המצווה, וכן אדם ששכח לספור ספירת העומר של יום

השישי וקיבל שבת, ועוד דוגמאות רבות מעין אלו האם יוכל לעשות כן בזמן התוספת. ולדברינו דלעיל פשיטא דשרי בכל כגון דא, דעדיין יום שישי הוא לכל דבר אלא שהוא שבות ממלאכה, הגע בעצמך והשווה לתוספת שביעית דמהתם ילפינן שודאי לא עניין של חילוף זמנים התחדש כאן. אלא דמ"מ י"ל שמדרבנן החמירו בכדי שלא יהא כחוכא ואיטלולא, דמיחזי כתרתי דסתר.

גדר מצוות תוספת שבת החלה מעצמה

והנה מנהג הרבה מקומות שאדם מכין את כל צרכי שבת, ומגיע לבית הכנסת לתפילת מנחה של ערב שבת ומשם היישר למזמורי ופיוטי קבלת שבת המסתיימים הרבה אחרי צאת הכוכבים, ולא כו"ע משנ"ב גמירי לומר בפה 'הריני מקבל עליי את השבת' קודם שקיעת החמה, [וגם כתבו כמה ראשונים דלא מועיל כלל בכה"ג אלא רק אמירת ברכו של מעריב או אמירת מזמור שיר], ואליבא דאמת הרי פרש ממלאכה זמן רב קודם שקיעת החמה אלא שלא הכריז בפירוש בפה על כך. ולא עוד, אלא שפעמים שכמה רגעים קודם השקיעה מזדמן צורך לעשות מלאכה באופן הנצרך לשבת וקם אדם ועושה את המלאכה הנצרכת, וא"כ אע"פ שברוב ככל הפעמים דינו עושה שום מלאכה, מ"מ כיון דעצם המציאות שאם תקרה תקלה כלשהיא הוא מוכן לעשות מלאכה, יש לעיין האם דינו כקיים מצוות תוספת שבת או לא. והנראה בזה ע"פ דברינו דלעיל, דמצוות תוספת שבת היא מדיני ההכנה וכבוד שבת, ועצם המציאות שאדם מתנתק מהצורך לפעול וליצור בעולם, והיא מציאות שחלה בתודעה והרגשה לקבל פני המלך מתוך רוגע ושמחה. והרי אותו אדם אע"פ שלא הכריז בפירוש כן, הרי הוא מוכן לקבל את השבת ועשה את כל הדרוש לכך, ואע"פ שאם תזדמן מלאכה לידו יעשנה, באותה שבת באמת נמצא שאין לו מצוות תוספת אלא לאחר המלאכה הזו, אבל אם באמת נמצא שלא עשה שום מלאכה כלל, קיים מצוות תוספת שבת כבר מרגע ששבת בפועל ממלאכה.